

DİNÎ ve TOPLUMSAL BOYUTLARIYLA

CİNSİYET

II

Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı

26-27 Mayıs 2012

Üsküdar Belediyesi

Çamlıca Sabahattin Zaim Eğitim ve Kültür Merkezi

Büyük Çamlıca – Üsküdar / İstanbul

İstanbul 2012

TASAVVUFTA KADIN

Süleyman ULUDAĞ*

İslâm fikir ve ilim tarihinde biri zâhir, diğeri bâtın olmak üzere iki bakış açısından bahsedilir. Zâhir-bâtın ayrımı bakış ve telakki farkı olmanın ötesinde bu iki bakış açısından birini benimseyenlerin dinî ve rûhî hayat tarzlarını, ibadet ve ahlâk anlayışlarını, dünya görüşlerini ve zihniyet şekillerini de ilgilendirir. Dolayısıyla kadın-erkek meselesinde farklı yaklaşımların ve değerlendirmelerin ortaya çıkmasına sebep olur.

İslâm'da zâhir-bâtın, ehl-i zâhir-ehl-i bâtın ayrımı her zaman kesin çizgilerle ve açık bir şekilde ortaya çıkmaz. Bunun sebebi, âyet ve sahih hadislerin her iki tarafı da bağlaması ve her iki hayat tarzına da zemin oluşturmasıdır. Ayrıca ehl-i zâhir denilen kısımdan önemli bir bölümünün aynı zamanda bâtınla ilgili bir tarafı bulunduğu gibi, ehl-i bâtın denilen kısımdan önemli bir bölümün de zâhirle ilgili bir tarafı mevcuttur. Bununla beraber ehl-i zâhir ile ehl-i bâtın arasındaki makasın zaman zaman açıldığı ve aralarındaki farkın büyüdüğü, bunun da tarafların birbirini red ve itham etmelerine sebep olduğu her zaman görülen bir husustur.

Tasavvufta insan her zaman merkezdedir. Tasavvufun konusu nefstir. Yani insan ve onun rûhudur. Bu bakımdan mü'minin kendini bilmesi ve tanıması en önemli tasavvufî bir ilkedir. Marifetullah'ın yolu marifet-i nefstir. Tasavvufta ilim: "İlim kendini bilmektir." cümlesiyle tarif edilir.

Nefs, rûh dediğimiz ilahî cevher bütün insanlarda eşit olarak mevcuttur. Bu ilahî cevhere ve öze sahip olmaları itibarıyla hiçbir insan veya kavim diğer insanlardan ve kavimlerden daha az veya daha fazla insan değildir. Her kişi ve kavim aynı derecede insandır. "Ey in-

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

sanlar! Hiç şüpheniz olmasın ki, biz sizi bir erkekle bir dışiden yarattık..” Hucurât, 49/12 mealindeki âyette bu husus açık ve kesin bir şekilde ifade edilmiştir.

Ünlü sûfî Ebû Said-i Ebû'l-Hayr tasavvufu: “Tek tarafa bakmak, eşit görmek” yani sadece Hakk’a bakmak ve bütün halkı eşit görmektir” şeklinde tarif etmiştir. Diğer bir deyişle yetmiş iki millete bir gözle bakmaktır.

Tasavvufta insaniyet, insaniyetli ve insancıl olmak esas alındığından cevheri ve özü itibariyle erkekle kadın bir, eşit ve aynı hak ve sorumluluklara sahip olarak kabul edilir. İnsan olmaları itibariyle aynı zata, mahiyete ve öze sahip olduklarından aralarında fark gözetilmez. İki cins arasındaki fark zatta ve mahiyette değil, ayrıntı ve görünümdedir, şekildedir.

Sûfîler Kur’ân ve hadislerde geçen iki cinse ait farklı zâhiri ve şer’i hükümlere itibar eder, bunlara önem verir ama bunları insaniyet temelinde ve çerçevesinde yorumlar ve değerlendirirler. Elbetteki bu tür yorumlar ve değerlendirmeler zâhir uleması tarafından yadırganır, çoğu zamanda eleştirilir.

Sûfîlerin kadın-erkek özdeşliğine ve eşitliğine inandıklarını ve iki cins arasındaki münasebetleri buna bağlı olarak düzenledikleri ve hayata geçirdiklerini gösteren pek çok ifade, davranış modeli ve menkıbe nakledilir. Bunlardan bir kaçını aşağıya alıyoruz:

Hasan Basrî anlatıyor: Bir gün bir gece Râbia ile birlikte olduk, tarikat-hakikat meselelerini konuştuk. Öyle ki, ne benim hatırımdan erkek olduğum geçti, ne de onun aklına kadın olduğu geldi. Sohbet bittiğinde kendimi müflis onu ihlâslı olarak gördüm.¹

Bir gün Cüneyd eşiyle evinde otururken Şiblî içeri girdi. Kadın örtünmeye teşebbüs edince Cüneyd dedi ki: Şiblî senin varlığından habersiz yerinde oturur. Cüneyd ile Şiblî tasavvufî sohbete daldılar. Bir süre sonra Şiblî ağlamaya başlayınca Cüneyd, eşine: “Şiblî gaybet halinden kendine geldi, artık örtün”² dedi.

Horasan ve Mâveranunnehir fakirleri, örtüsüz kadınların Ahmet Yesevî’nin zikir meclisine gidip erkeklerle birlikte zikir yaptıkları yolunda haber almışlar, bunun doğruluğunu araştırmak için bir mü-

¹ Ferüdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, Tahran, 1346, s. 78.

² Kuşeyrî, *Risale*, Kahire, 1966. s. 215.

fettiş göndermişlerdi. Ahmed Yesevî mühürlü bir hokkayı müridlerinden Celâl Ata ile onlara gönderdi. Fıkıh âlimleri hokkayı açtılar. İçinde bir pamuk, ortasında ateş olduğunu, ateşin sönmediğini, pamuğun da yanmadığını gördüler. Ahmed Yesevî'nin kendilerine vermek istediği dersi anladılar.

Ahmet Yesevî demek istiyor ki, ehl-i hak meclisinde eğer kadın-erkek birlikte zikir ve ibadet etseler Hak Teâlâ onların kalbindeki her türlü kini ve düşmanlığı yok etmeğe kadirdir.³

Sûfilere göre kadınıla erkek arasında ortak nokta olan insaniyet ve ilahî çevre ulaşan kişilerde bedensel istekler ve nefsanî arzular yok hükmündedir, etkili olamazlar. İnsaniyet ve ulvî rûh bu tür arzuların üstünde ve ilerisindedir. Fazilet sahibi kâmil insanlar ve onlara gönülden bağlı olan çevrelerindeki samimi mü'minler ibadet, zikir, vaaz ve nasihat meclislerinde gönül âleminde süfî arzulara yer vermezler. Ama bu tür açıklamalar zâhir ulemasını ve fakihleri tatmin etmez. Bu ihtilafın sebebi, fıkıh âlemi genel hükümlerden bahsederken sûfilerin (Ehlullah'ın) özel hallerden bahsetmeleri ve bu halleri istisna olarak kabul etmeleridir.

İlk zâhid ve sûfilerden çok azı, kadınlar hakkında olumsuz hükümler içeren hadislerin de etkisinde kalarak kadından uzak kalmayı ve bekâr yaşamayı tercih etmişlerdi. Abdu Kays kabilesinden Basralı Zahid Amr b. Abdullah bekâr yaşamayı zühhdün icabı olarak görüyor ve: "Bu ümmetin Rahibi" olarak anılıyordu.⁴

İlk sûfilerden Bişr b. el-Hâris el-Haf bekâr yaşamıştı. İlk Zahidler ve sûfiler arasında kadından uzak kalmak ve bekâr yaşamak çok seyrek görülen bir durumdu. Zühhd ve sûfliğin bekâr yaşamayı gerektirmediği ve evli olmanın dindar olmaya engel olmadığı kanaati ilk zâhid ve sûfilerin tamamına yakın kısmına hâkimdi. Bununla beraber seyrekte olsa evlenmeyen meşayihe ve bekâr yaşayan dervişlere her zaman rastlanmaktadır. Hatta Fütüvvet ehli arasında bekâr yaşamak teşvik edilmekteydi.

Süfî yazarlar evlenmenin veya bekâr yaşamının fayda veya sakıncalarını eserlerinde uzun uzadıya tartışmışlardır.⁵ Bununla beraber

³ Hâzinî, *Cevâhiru'l-ebrar min emvâci'l-Bihâr*, s. 82; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966, s. 27.

⁴ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, Halep 1973, III, 207.

⁵ Bkz. Gazâlî, *İhya*, Kahire, 1939, II, 25-37.

Sûfiler kadının insanîyetini her zaman öne çıkarmaktan ve kadının önemine vurgu yapmaktan geri durmamışlardır. Sûfilerin kadın güzelliğinden, fazilet ve kemalinden bahsetmeleri mutlak değildir. Yeri geldikçe kadının insanı günaha sakocağını ve kötülüğe sürükleyebileceğine de işaret ederler.

İlk zâhid ve sûfiler arasında azımsanmayacak kadar zâhideler ve sûfiyeler, hatta meczubeler ve mecnuneler vardı. Sülemi, bunlardan bir kısmını *Zikrî'n-Nisveti'l-Muteabbidâti's-Sûfiyyât* (Kahire, 1993) isimli eserinde anlatmış, daha sonra bu isimler camî'nin *Nefahâtu'l-üns*'ün ekinde de yer almıştır. İbnü'l-Cevzî'nin *sıfatu's-safoesinde* de pek çok zâhîde, âbide, sûfiye, ârife ve meczûbe hatunlara yer verilmiştir.⁶

Cevad Nurbahş'ın *Zenân-i Sûfi*⁷ isimli eserleri Sülemî'nin eserinin devamıdır. Sûfî yazarların kadın zâhîde ve sûfiyelerin biyografileri hakkında yazdıkları eserler ve verdikleri bilgiler yeterli görülmemeyebilir. Fakat diğer ilimlere mensup âlimlerin kendi uzmanlık alanındaki kadınlar hakkında verdikleri bilgilerle kıyaslandığında sûfî yazarlar onlardan epey ilerde sayılırlar. Bu da tasavvufta kadınlara insancıl bir şekilde yaklaşıldığını göstermesi bakımından önem taşır.

Tasavvufta bir kadının evliyadan (veliyeye) olması, tartışılmadan kabul edilir. Büyük sûfilere yol gösteren ve onları irşad eden ermiş (Hakk'a vâsıl olmuş) kâmile, sâliha, takva sahibi ârife ve mürşide hatunlar da vardır. Tanınmış bazı sûfiler mürşidlerinin kemal ve fazilet sahibi hatunlar olduklarını iftiharla dile getirmişlerdir.

Bayezid Bistamî, "Benim pirim bir hatundur" demiştir.⁸ Zunnun Mısırî, Suriye sahillerinde gördüğü bir hanımın kendisini irşad ettiğini ifade etmiştir.⁹ Nişaburlu Fatma Hatun hakkında: Bayezid Bistamî Manevî seferim esnasında hangi menzile vardım sa bu hanımın benden evvel oraya ulaştığını gördüm demiştir.¹⁰ İbn Arabî, mürşidlerinden birinin Kurtubalı Fatma bint Musenna isminde

⁶ M. Smit, *Bir kadan Sûfi: Rabia*, İstanbul, 1991; Ö. Rıza Doğrul, *Hiz. Rabia*, İstanbul, 1976, A.Schimmel, *Ruhum Bir kadındır*, İstanbul, 1999; A. Bedevî, *Şehitetu'l-ışkı'l-ilâhî*, Kahire, 1949.

⁷ Cevad Nurbahş, *Zenân-i Sûfi*, London, 1363.

⁸ Attar, 179.

⁹ Kelabazî, *et-Taarruf*, s. 26.

¹⁰ Sülemî, *a.g.e.*, s. 48, 54, 62.

bir hatunun olduğunu söyler.¹¹ İbn Arabî *Şerhu Risaleti'l-Kuds fi Muhasebeti'n-Nefs*¹² isimli eserin Fatma Hatun'dan ayrıca Şemsü'l-Fukara dediği başka bir hatundan da bahseder.¹³

İşi Nilî isminde Nişaburlu bir hatunun Ebû Said Ebü'l-Hayr'ın eşinden hırka giyerek şeyhe mürid olduğu ve dervişlerin hizmetinde bulunduğu bilinmektedir. Ebû Said, eşi vefat eden bir dervişine yazdığı mektupta: Her kadın rahmeti gibi olsaydı kadınlar erkeklerden üstün olurdu." demişti.¹⁴ İbn Arabî tasavvuf, kadın, evliya-kadın ilişkisine eserlerinde, özellikle *el-Futuhâtü'l-mekkiye* ve *Fusûsü'l-hikem*'de geniş yer ayırmıştır.

İbn Arabî *Futuhât*'ta şöyle bir olay anlatır: Bir ermişe sordular abdal kaç tanedir?

– Cevap: 40 nefstir.

– Sual: niçin 40 er (recül, merd) demedin?

– Cevap: Nefs can dedim. Çünkü içlerinde hatunlar da var.¹⁵

Üçler, yediler ve kırklar denilen büyük veliler ve kutuplar arasında kadın evliya da vardır ama bunların çoğu er olduğundan Ricalullah ve Merdân-i Huda, yani Allah adamları tabiri kullanılır.

İbn Arabî zât-ı Bârî ve zât-ı İlahî gibi tamlamalarda geçen 'zât' kelimesinin müennes olduğunu söyleyerek İlahî zât ile kadın arasında bir ilişki kurar. Zât kelimesinin kâinatın O'ndan zuhûr ve sudûr ettiğine delil gösterir. Bu itibarla ilk mükevvin, yani yaratıcı Allah'tır ama anne olması itibariyle Mükevvin-i sâni de kadındır. Mevlânâ, "Kadın, Hak nûrudur, sevgili değil... Sanki yaratıcıdır, yaratılmış değil." demektedir.¹⁶ İbn Arabî *Tercümanü'l-eşvak*'ta, İbn Farız, "Hamriye Kaside'sinde Allah'ı överken, hep müennes zamirler ve sîgalar kullanır.

İbn Arabî, Cemâ sıfatıyla âlemde tecelli eden Hak Teâlâ'nın en güzel ve en mükemmel şekilde kadınla tecelli ettiğini *Fusûsü'l-hikem*'in 27. faslında anlatır.

¹¹ Bkz., I. 305.

¹² İbn Arabî, *Şerhu Risaleti'l Kuds fi Muhasebeti'n-Nefs*, Dımaşk, 1985.

¹³ Bkz., s. 99,131,132,135.

¹⁴ İbn Munevver, *Esraru't-Tevhid*, Tahran 1348, 83, 338.

¹⁵ İbn Arabî, *Futuhât*, II, 9.

¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, İstanbul 1942. I, 242.

Mevlânâ, *Fîhi Mâ-Fîh*'te¹⁷ kadın konusunu ele alır, onunla ge-
çinmenin yollarını gösterir. Mevlana, Âdem-Havva örneğinden yola
çıkarak kadının erkeği günaha sokabileceği ve kötülüğe sürükleyebi-
leceğini söyler ve: "İlk düşüşüm de sonraki düşüşüm de kadın yü-
zündendir" der. Şehvet düşkünü doksan yaşındaki bir kadının hikâ-
yesini anlatır.¹⁸ Anamın şehveti (yeryüzüne): "inin" emriyle beni bu-
raya düşürdü. "Hâsılı kadınların hilesi pek büyüktür."¹⁹

Za'fiyeti bilindiği için küçük cihat kadınlara farz kılınmamıştır.
Nefse karşı verilen büyük cihatta kadın nasıl başarılı olur" der. Mev-
lana kişinin gördüğü rüya aklına göre olduğundan kadın rüyası erke-
ğinki kadar geçerli değil.²⁰

Kadın güzelliğinden bahseden Erzurumlu İbrahim Hakkı şöyle
der:

Gerçi dilberdir, hoş-âyindir zenân
Nâkısatu'l-akl ve'd-dindir inan

Zinhâr ey merd-i âkıl zinhâr!
Kâmil isen nâkis ile olma yâr

Nefs eline verme bu can yakasın
Şehvet oduyla niçûncan yakasın²¹

Böyle diyen İbrahim Hakkı aynı zamanda kadının önemini be-
lirtiyor, eşlerine övgü ve sevgi dolu mektuplar yazıyordu.

Her erkek iyi olmadığı gibi her kadın da iyi değildir. Her iki
cinsin de iyi olanları da kötü olanları da mevcuttur. Sûfilerin konuyla
ilgili açıklamalarını bu çerçevede yorumlamak gerekir.

Uygulamaya ve yaşanan hayata bakıldığında mutasavvıfların
kadınlara önem verdikleri görülür. Tasavvufta kadın veliyeler, halife-
ler, hatta şeyhler ve müşideler vardır. Şeyh ve müşidelerin eşleri olan
anabacılar şeyhlere yardımcı olurlar, şeyhin mürid ve halifelerinden
hürmet görürler.

¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ-fîh*, İstanbul 1969, s. 130-135.

¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 100, 104.

¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, 221.

²⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, 343.

²¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 214.

Bütün tarikatlarda tekke hayatında kadınlara önem verilmiş, tarikat meclislerine, sohbetlere, zikrullahı katılmışlardır. Yesevîlikte, Mevlevîlikte, Halvetîlikte, Şazîlîlikte, Kadirîlikte, Rifaîlikte ve Bektaşîlikte bunu görmek mümkündür.²²

²² Bkz., Süleyman Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, İstanbul, 1998.